
Тема 5

ШКОЛА, ОСВІТА І ЗАРОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

5.1. Школа і освіта за часів християнізації Русі

У російській та радянській імперіях офіційна історіографія стверджувала, що першу вітчизняну школу створено у 988 р. при дворі великого київського князя Володимира зразу після хрещення Русі.

Проте аналіз архівних матеріалів, літописів та інших літературних джерел, історичної літератури тощо свідчить, що писемність в Україні існувала задовго до прийняття християнства. Кінець XX століття ознаменувався розкриттям українськими і російськими вченими таємниці Кам'яної Могили під Мелітополем. А. Кифішин розшифрував написи з глибини 6 тис. років до Різдва Христового, що є найпершим письмом людини. Прочитання А. Кифішиним цих давніх написів підтверджує високий рівень інтелектуального і духовного розвитку наших предків. До наших днів зберігся переказ Кирила про його зустріч у Херсонесі у 848 р. з чоловіком, який мав Біблію і Євангеліє, написані руською мовою. Українські вчені М. Грушевський, І. Огієнко стверджують, що школи грамоти були звичайним явищем у дохристиянській Русі. Напевне, з цієї причини вони не згадуються у "Повісті врем'яних літ", бо літописець зосереджує увагу читача на нових явищах і значних подіях. Такими він називає відкриття у 988 р. школи "учіння книжного". "Учіння книжне" в ті

часи здійснювали люди, які володіли грамотою. Учні мали починати навчання не з вивчення грамоти, а зі здійснення “учіння книжного”. Це підтверджує те, що учні, взяті на навчання, уже володіли грамотою і мали залучатися до пізнання наукових знань. Б.Д. Греков тлумачить поняття “учіння книжне” як таке, що включає в себе не просто навчання грамоти, а школи, де викладалися науки, давалися серйозні на той час знання¹.

Таким чином, можна вважати, що з 988 р. маємо справу з вищою школою, де готувалися діячі держави, церкви, культури і освіти. Про елітність цієї школи свідчить і автор “Повісті врем’яних літ”. Зокрема, у літописі повідомляється, що до школи брали не всіх дітей, а тільки “нарочитих мужів”. Як вважав Б.Д. Греков, дітей “нарочитою чади”, тобто старших дружинників князівської адміністрації, бояр брали в школи не для того, щоб із них зробити паламарів і священників, а для того щоб виростити з них освічених людей і державних діячів, здатних підтримувати відносини з Візантією та іншими країнами².

Пізніше відкривалися подібні школи в Новгороді, Чернігові, Галичі та інших містах Київської Русі.

Уже на початку XI ст. в Київській Русі визначилися два типи шкіл: нижчі школи грамоти й елітарні школи “учіння книжного”. Нижчі школи грамоти здебільшого відкривалися при церквах, а також утримувалися світськими людьми. Археологічні дослідження показують поширення написів на побутових речах, що були в користуванні простих людей. Такими речами є пряслиці, корчаги, вироби з металу, дерева, глини. Написи тих часів зустрічаються на стінах церковних, житлових та культурних споруд. Багату інформацію про зміст освіти подають берестяні грамоти, учнівські грамоти, знайдені під Львовом, в інших місцевостях Русі.

У нижчих школах діти вчилися читати, писати, лічити. Діти навчалися за спрощеним 32-буквеним алфавітом, використовуючи Євангеліє, Псалтир, Молитвослов, Апостол та інші богослужбові книги.

Розшифровка учнівських грамот показує, що навчання розпочиналося з вивчення азбуки-буквиці. Відомі вправи учня XIII ст. Онфима з Новгорода та з інших місцевостей тодішньої Русі, виконані на берестяних грамотах. Учнями заучувалися

¹ Греков Б.Д. Киевская Русь. — Л., 1953. — С. 405.

² Толочко П.П. Київська Русь. — К.: Абрис, 1996. — С. 311.

53 склади: ба, оа, га, бе, ве, ге та ін. Спочатку останні вивчалися повторенням за вчителем, потім виконували вправи на навощенних нашептах, а пізніше на твердій березовій корі — бересті. Завчивши склади, діти з них створювали слова, потім вчилися читати спеціальні навчальні тексти.

У школах грамоти склалася оригінальна методика опанування арифметичними операціями, яка нагадувала спосіб лічби у школах Стародавнього Риму. Рахунок здійснювався за допомогою пальців рук, а рука означала число 5.

Все це свідчить про наявність великої кількості нижчих шкіл грамоти, завдяки яким писемність стала доступною для дітей усіх верств населення. Крім того, у цих народних школах дітей навчали практичним навичкам ведення діловодства, складання листів, договорів, цифрових рахунків тощо.

Наступний етап розпочинався з лічби за допомогою великого пальця і суглобів на останніх чотирьох пальцях. “Кожний суглоб означав число 12 (дюжину). Процес лічби здійснювався доторканням великого пальця, який мав три суглоби (36), до суглобів на останніх пальцях”¹.

Обов’язковим предметом навчання були співи — основний шлях підготовки молоді до участі в церковному хорі. Нотної грамоти діти не вивчали, а розучували окремі псалми Псалтиря з голосу вчителя. Стиль виконання співу мав характер хорового речитативу. Школа відчувала постійний вплив народної пісенної творчості. Діти брали участь у весняних хороводах, в аграрних обрядах, окрасою яких були пісні. Основою народного пісенного співу в школі було колядування. Тренував колядників учитель, хлопчики і дівчатка колядували окремо. Вони починали колядувати від дому вчителя і далі — господарям на вулиці, де жили².

Всю справу навчання дітей було підпорядковано вихованню у них народного світогляду, оволодінню основами хліборобської культури. Діти зростали на народній моралі та естетиці, дотримувалися звичаїв своїх предків, у них формувалося ставлення до природи як до живого організму, розуміння природного календаря.

¹ Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси. — К.: Рад. шк., 1991. — С. 17.

² *Бабишин С.Р.* Початкова школа на Україні з давніх часів до кінця XVIII ст. // Початкова шк. — 1991. — № 10.

У зв'язку з тим, що Київській Русі постійно загрожували з Півдня кочівники, надзвичайної ваги набуло патріотичне виховання. Воно здійснювалося на матеріалі билин, казок, легенд, оповідей учасників воєнних походів, пісень та іншими засобами народної педагогіки.

У школах "учіння книжного" процес навчання був складніший. Тут учні опановували 44—45-буквений алфавіт, грецьку мову та курс середньовічних наук: філософію, граматику, риторику, історію, спів, богослов'я. При навчанні в XI ст. використовувалися твори зі всесвітньої історії, переклади уривків з творів Арістотеля, Платона, Сократа, Епікура, Плутарха, Софокла, Геродота та багатьох інших вчених античного світу, які входили до збірки "Бджола".

На підставі аналізу літописів можна судити про те, що в школах "учіння книжного" учні набували знань з природознавства, географії, з властивостей різних речовин і матеріалів та їх застосування у виробничій діяльності, з медицини, перекладу книг та їх переписування тощо.

Вже в XI ст. рівень освіти в Київській Русі прирівнювався до європейських стандартів. В елітарних школах вивчалися основні середньовічні науки. Поширення християнства дало можливість Київській Русі здобути визнання середньовічної Європи.

Разом з тим Київська Русь у галузі шкільництва вже в XI ст. мала деякі переваги перед Європою. Зокрема в 1086 р. у Києві при Андріївському монастирі княжна Анна Всеволодівна відкрила перше в Європі жіноче училище, в якому дівчат вчили "чтенію, пенію, швенію".

Якщо в середньовічних країнах Центральної і Західної Європи в школах заборонялося вивчення творів античних філософів як язичників, то в школах Київської Русі учнів ознайомлювали з такими творами.

Поряд з вирішенням освітніх завдань навчання у школах мало релігійний характер. Народна школа разом з церквою стала вирішальним інститутом поширення та утвердження християнства в усій Київській Русі. Цьому сприяло те, що вчителями були здебільшого священики, дяки та інші служителі церкви. Один з учнів, як свідчить графіті на стіні Софіївського собору, написав: "Пищань писалъ в дяки ходи виучеником"¹.

¹ Толочко П.П. Київська Русь. — К.: Абрис, 1996. — С. 310.

На виховання молоді великий вплив справляла народно-педагогічна мудрість, відбита у фольклорі. Легенди, перекази, бувальщини, казки, пісні передавалися дітям з роду в рід, з покоління до покоління.

Для цього періоду нашої історії характерне вивчення фольклорних джерел дохристиянського періоду. В основному це були обрядові пісні, особливо колядки, щедрівки, веснянки, русальні, купальські пісні тощо. У цих піснях, що дійшли до наших днів, оспівуються краса рідного краю, органічний зв'язок людини з природою, з культом всього живого; обожнюються земля, вода, дерева, небесні світила та все довкілля. Ця самовіддана любов до рідної землі визначила подальшу долю нашого народу — він не шукав нових місць проживання, а залишився навіки автохтоном, сином своєї землі.

Своєрідною генетичною пам'яттю у вихованні української людності княжої доби слід вважати билини (билиці), що потім переросли у перші українські думи, про які побутувала хибна думка, ніби вони появились на світ у добу козацтва. “Дума про похід руських (українських) князів на половців літа 6611 (1103 р.)”, “Дума про пирятинського поповича Олексія”, “Дума про Марусю Попівну Богуславну”, “Ілля Муромець і злидні кабацькі”, “Святогор”, “Три подорожі Іллі Муромця” були досить поширеними в Київській Русі. Як і в більшості творів народного епосу, основні герої дум-билиць київського циклу тричі вирушають у дорогу, тричі вступають у бій, тричі доповідають князеві; метафори й гіперболи, епітети й повтори — все підпорядковане одній меті: уславити витязів, славних захисників рідної землі, “добрих молодців”, Богатирів Землі Київської, показати їх самовідданість, прагнення до волі, незламність у боротьбі з напасниками-зайдами, інші якості, гідні наслідування, що становлять гордість нашого менталітету та основні чинники виховного ідеалу.

Ліпше, ніж у школах грамоти, було поставлене навчання в монастирських школах. Вони створювалися при монастирях, великих соборах і поділялися на зовнішні та внутрішні.

У перших навчалися миряни, а у других — майбутні ченці, священнослужителі. Вивчалися “сім вільних мистецтв” — класичний середньовічний підхід до середньої освіти (школи), що мав прямий і безпосередній зв'язок з надбанням античної школи і освіти.

“Сім вільних мистецтв” для монастирських шкіл Київської Русі уже набули ознак практицизму: граматики потрібна для

створення нових і розуміння існуючих церковних книг; риторика — як посібник у побудові проповіді (значно пізніше з'явиться гомілетика як “наука про церковну словесність”); астрономія — для розрахунків пасхалій; діалектика — для суперечок з єретиками; а заняття арифметикою зводилось до містичних тлумачень чисел.

Монастирські школи Русі значно випередили європейські країни, побудувавши навчання і виховання своїх учнів (слухачів) у раціонально-практичному ключі. У Києво-Печерській монастирській школі, наприклад, навчання здійснювалося методами систематичних настанов, повчань з окремих тем християнського вчення, після чого Феодосій і його найбільш освічені помічники проводили обговорення¹. У цілому зміст освіти у школі Києво-Печерського монастиря мав суперечливий характер. З одного боку, проповідь християнських догматів перешкоджала появу раціоналістичних ідей. З іншого боку, в монастирі було створено умови для розвитку творчості таких видатних діячів давньоруської культури, як історик Нестор, художник Алімпій, лікар Агапій, які виступали проти феодальної роздробленості. У монастирі концентрувалися твори прикладного мистецтва, працювала лікарня”².

У бібліотеці Видубицького монастиря, а отже, і його школи, зберігалися твори античних філософів Демокріта, Сократа, Платона, Арістотеля, Епікура та інших давньогрецьких мислителів. Монахи були знайомі з творами публіцистичного змісту перших українських письменників — Луки Жидяти, Кирила Турівського, Климента Смолятича. Вихованці цієї ж монастирської школи поруч з освітою набували професії іконописця, каліграфа (переписувача) книг, майстрів з виготовлення пергаменту, стійких фарбників, з випалювання вапняку, без чого неможливе будівництво жодного кам'яного храму монастиря, а згодом — книгозбірень, шкіл, інших споруд. Отже, прийняття християнства, утвердження єдиної церкви сприяло створенню першої вітчизняної системи народної освіти, до якої увійшли школи грамоти, монастирські школи та школи “учіння книжного” при княжих дворах.

Впроваджуючи християнські вірування, церква і школа боролися з так званим язичництвом.

¹ Понне А. Заснування митрополії Русі в Києві // Укр. істор. журн. — 1969. — № 6. — С. 97.

² Антология педагогической мысли Украинской ССР. — М., 1988. — С. 56.

Нищення язичницької культури, ворожої для візантійського духовенства, але рідної для місцевої людності, негативно позначилося на подальшій долі України. Утвердження християнства мечем, вогнем і божим словом призвело до небаченого у світі явища, коли на рідній землі все рідне оголошувалося негідним, огидним. Такими ставали прадавні звичаї, обряди, традиції, вірування, весь уклад життя. У людей відібрали їхніх богів, а рідну мову було визнано меншовартісною, яка годилася хіба що для побуту. Мовою ж князівського двору, державних установ, церкви стає староболгарська, якою писали церковні книги та правила служба божа. Це відбилося на подальшому поступі школи і культури народу, який втратив свій оригінальний шлях розвитку. Слепе схиляння перед візантійською і болгарською культурами призвело до появи у частини населення байдужості до рідного, сприймання його як відсталого, примітивного, що пізніше виявилось в ментальності українського народу, сповідуванні яничарства, національного нігілізму, плазуванні перед чужинським, відразою до рідної культури, мови.

У такому релігійно-культурному середовищі функціонували школи Київської Русі, що зумовлювало розумове, моральне, естетичне і трудове виховання молоді.

5.2. Навчальні книги в школах Київської Русі

Відомо, що навчальними книгами вищих шкіл “книжного уміння” і шкіл “учіння грамоти” були два “Ізборники” князя Святослава (1073 і 1076 рр.), Псалтирі, Молитвослови, збірники “Бджола”, “Ізмарагд” та ін. Ці книги допомагали розкрити значення і необхідність виховання та освіти, проблеми ролі праці в житті людини, позитивного прикладу дорослих у вихованні дітей та ін. Про їхнє значення в тогочасному житті людини і суспільства йдеться в літописі “Повість врем’яних літ”: “Велика-бо користь буває чоловікові від науки книжної, бо книги вказують нам і навчають нас, як іти шляхом покаяння, і мудрість, і стриманість здобуваємо із слів книжних. Книги подібні рікам, що тамують спрагу цілого світу, це джерела мудрості. Книги — бездонна глибина, ми ними в печалі втішаємось, вони — узда для тіла і душі...”¹

¹ Повість врем’яних літ. — К.: Рад. письменник, 1990. — С. 185.

Неоціненну роль у розвитку книжної справи відіграв Ярослав Мудрий. У “Повісті врем’яних літ” зазначається, що “він до книг був прихильний, читав часто і вдень, і вночі. І зібрав писців много, і переклали вони із грецької на словенську мову і Письмо. І написали вони багато книг, і славу цим здобули, за їхніми книгами повчаються вірнії люди і насолоджуються, навчаючись божественного слова”¹.

Крім Ярослава Мудрого, своєю любов’ю до письменства славилися сини його Всеволод та Святослав. З митрополитів уславилися особливо *Іларіон* та *Климент Смолятич*. Такі прихильники книг дбали про те, щоб зростала кількість книг, доручаючи переписувати їх відповідним особам².

“Ізборники” князя Святослава як книги для навчання ставили за мету ознайомити дітей з християнською вірою, церквою, виховати в них християнську мораль, духовність.

У “Слові одного калугера (монаха) про читання книг”, що вміщене до “Ізборника” 1076 р., подається оцінка ролі книги в житті людини:

“Блаженні ті, хто пізнає учіння, всім серцем прагне до нього.

Не зібрати корабля без цвяхів — не буде праведника без книжного читання.

Як полонений завжди думає про рідних своїх, так і праведник — про книжне читання.

Кінь управляється і стримується вуздечкою, а праведник — книгами”.

“Ізборник” Святослава 1076 р. — найдавніша пам’ятка української дидактики, в якій вперше у вітчизняній педагогічній культурі розроблено *методику читання книг*. Іоанн, автор вступної статті до “Ізборника” Святослава 1076 р., виявив себе як перший вітчизняний педагог-методист. Він подає поради щодо визначення мети і методики читання книг, вимагає від учнів бути не “начотчиками”, а свідомо засвоювати прочитане: “Коли читаєш, не квапся переходити до іншого розділу, але задумайся, про що говорять книги”. Педагог рекомендує повертатися до прочитаного декілька разів, робити висновки³.

¹ Повість врем’яних літ. — К.: Рад. письменник, 1989. — С. 185.

² Біднов В.О. Школа й освіта на Україні. Домонгольська доба // Українська культура. — К.: Либідь, 1993. — С. 43.

³ Слово некоего калугера о чтении книг // Златоструй: Древняя Русь X—XIII веков. — М., 1990. — С. 149.

Проте, як зазначає В.О. Біднов, переважну кількість поширених у нас книг творило письменство перекладне. Крім Св. Письма та богослужбових книг, були поширені переклади отців церкви, серед яких перше місце належало творам св. Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоустого, Кирила Єрусалимського, Феодорита Кирського та ін.

Поодинокі їхні твори входили до різноманітних збірників, які також поширювалися в окремих рукописах. Вся ця література мала виключно богословський характер, бо тоді скрізь найбільшу увагу привертала до себе питання релігійні. Релігійним елементом були просякнуті навіть твори, що мали історичну або природознавчу тематику. Вони теж перекладалися з грецької мови на слов'янську¹.

Поява перекладної церковної, історичної, філософської, періодичної та іншої літератури привела до створення вітчизняних книгосховищ — бібліотек. З літопису “Повість врем'яних літ” дізнаємося про відкриття Ярославом Мудрим першої такої бібліотеки при київському Софійському соборі 1037 р. Дослідники стверджують, що до середини XI ст. у ній налічувалося майже 950 томів рукописних книг. Це були переважно богослужбові книги та для світського повчального читання, такі як “Ізборники Святослава” 1073, 1076 рр., в яких містилися твори багатьох грецьких авторів. Здебільшого вони мали богословсько-філософський зміст. Навчання за цими текстами сприяло розумінню учнями євангельських текстів, явищ природи, розширювало їхні уявлення про світ тощо.

Значне зібрання перекладних книг доповнило вітчизняну науку України княжої доби матеріалами зі всесвітньої історії, філософії, географії, математики, космогонії, психології, етики, риторики. Перекладалися книги вихованцями Київської школи. Прикрасою перекладної літератури XI—XIII ст. були “Хроніка” Сінкелла, “Хроніка” Георгія Амартола, “Історія іудейської війни” Йосифа Флавія, “Християнська топографія” Козьми Індикоплова, “Повість про Александра Македонського”, “Одкровення” Мефодія Патарського, “Троянські історії”, “Повість про Акіра Премудрого” та багато інших, які несли місцевій людині відомості про далекі краї, інші народи, їхні звичаї, побут, мови, про навчання і виховання молоді в заморських та далеких краях².

¹ Біднов В.О. Школа й освіта на Україні. Домонгольська доба // Українська література. — К., 1993. — С. 44.

² Истрин В.М. Почерки истории древнерусской литературы домонгольского периода (11—13 в.). — СПб., 1992. — С. 4.

Твори грецьких авторів у збірниках піддавалися тлумаченням, доповненням, роз'ясненням місцевих київських діячів, що було зародком академічної педагогічної думки в Русі. Зберігалися в бібліотеці й різні архівні документи: договірні грамоти, князівські духівниці, синодики та ін.

При Софійському соборі Ярослав Мудрий відкриває школу з навчання переписувачів книг, збирає тлумачів (перекладачів) з грецької, староболгарської, інших мов. Тут працює майстерня з виготовлення книг, їх оздоблення. Відомий факт, що випускники київської школи "учіння книжного" проходили додаткову підготовку, чим фактично займається вища школа. Підтвердження тому є в Никонівському літописі.

Згодом центром руського (українського) книгописання стає Києво-Печерський монастир, в якому було зібрано надзвичайно коштовну бібліотеку. Відоме зібрання книг було при Видубицькому монастирі та інших храмах і монастирях решти епархій України.

У цих монастирях створено оригінальні твори: "Слово про закон і благодать", "Слово о полку Ігоревім", "Повість врем'яних літ" та багато інших.

Обов'язковою умовою існування монастиря була книгозбірня, про яку в Статуті Києво-Печерського монастиря сказано: "Коли хто книги візьме і, не зберігаючи їх хорошо, держить або візьме яку без дозволу господаря, просить інших ще до тих взятих, та не торкнеться в той день ні до чого. Якщо книгохранитель недостатньо старанний, не роблячи, не струсюючи, не згортаючи від пилу (книги), хай завжди їсть всухом'ятку. Хто не з'явиться, ховаючи книги в постілі, і не своєчасно, до четвертого удару в било, здасть їх книгозберігачеві хіба по поважній причині, хай буде стояти під час трапези"¹. Таке ставлення до книг цілком виправдане, бо кожна з них є витвором мистецтва.

До переписувачів також ставились досить суворі вимоги. "Якщо, добре не зберігаючи, тримає зошити і покладе книги і напише в міру, прогледівши антистих, тонос чи титли, то поклониться 50 або 100 разів. Якщо особливо від писаних книг припише, переписуючи з них, то відлученим буде 3 дні. Якщо більше переписаного з книг читає (на перевірку), то їсть всухом'ятку. Якщо в гніві зламає трісочку, хай поклониться 30 разів. Якщо

¹ Історія української школи й педагогіки в матеріалах і документах: Із статуту Федора Студента. — К., 2002. — С. 35.

візьме чужий зошит, то поклони б'є 15 разів. Коли ж не підкоряється старшому каліграфу, то буде відлученим 2 дні. Коли ж старійшина писчим несправедливо ділить роботу і не складає хорошої хартії, і всі знаряддя, якими пов'язують книги, то сам є непотрібним, непотрібний в тій же службі, хай б'є поклони 50 або 100 разів чи відлучений”¹.

Правила користування книжками зібрання Києво-Печерського монастиря були чіткими і конкретними, з них кожен чернець знав, що після удару книгозберігача в дерево братія збирається в кімнаті книгозберігача, бере під запис (розпис) собі книгу і читає до вечора. Згодом книжний приставник ще раз ударяє по дереву, після чого книги повертаються назад, а хто затримається з поверненням “чтива”, піддається епитимії (церковному покаранню, яке полягає в суворому пості й призначенні певної кількості поклонів).

5.3. Зародження і розвиток вітчизняної педагогічної думки

Разом з розвитком шкільництва зароджується оригінальна педагогічна думка, яка виявилася у літературних творах митрополита Іларіона “Слово про закон і благодать”, Володимира Мономаха “Повчання”, Нестора “Чтение о жизни и погублении... Бориса и Глеба”, “Повісті врем'яних літ”, “Ізборнику” 1076 р., посланнях і проповідях Климента Смолятича, Кирила Турівського, “Молінні” Данила Заточника та ін.

У цих творах простежується релігійно-моральна програма формування особистості, самоусвідомлення руського народу.

Значною пам'яткою освіти XI ст. є “Повість врем'яних літ”, написана літописцем Нестором, першим українським істориком, та його послідовниками. Це літературний енциклопедичний твір, в якому висвітлюється історія Київської Русі, подаються етнографічний матеріал, педагогічні погляди Володимира Мономаха з його “Повчання” та ін. У “Повісті врем'яних літ” засуджується міжусобна боротьба князів, проповідується ідея єдності руських земель, їх захисту від ворогів. Ця ж тема характерна і для “Слова о полку Ігоревім”. Обидва твори відіграли помітну роль у посиленні патріотичного виховання молоді, формуванні у неї національної свідомості та готовності до оборони рідної землі.

¹ Історія української школи й педагогіки в матеріалах і документах: Із статуту Федора Студента. — К., 2002. — С. 35.

Пробудженню державної свідомості та посиленню патріотичного виховання сприяло “Слово про закон і благодать” Іларіона. Його було виголошено перед київською знаттю на чолі з Ярославом Мудрим у 1050 р. Твір складається з трьох частин. У першій пропагується ідея рівності народів у духовному житті. Україна-Русь має бути рівною серед інших країн і позбавитися залежності від Візантії. Друга частина присвячується характеристиці руського християнства. Іларіон підкреслює, що християнство не було нав’язане Русі, а прийняте її народом добровільно. Він відкидає усталену тоді думку про те, що Візантія просвітила “варварській” руський народ. У третій частині подається похвала Володимирі Святославовичу і Ярославу Володимировичу за їхні діла, спрямовані на утвердження християнства державною релігією. Вперше виголошується думка щодо незалежності давньоруської церкви, а разом з тим і держави.

Отже, у творі в художній формі втілено патріотичну ідею незалежності Русі в усіх сферах суспільного та культурного життя, проводиться ідея патріотизму, любові до Батьківщини.

В “Ізборнику” 1076 р., основній навчальній книзі, містяться повчання про те, “како подобають человеку быти”, тобто якими правилами слід керуватися людям у житті. Академік П.П. Толчко, досліджуючи суспільно-політичні відносини на Русі IX—XIII ст., зазначає, що в “Ізборнику” 1076 р. вперше в давньоруській суспільній думці визнається наявність соціальних суперечностей у реальному житті. Зазначається, що невелика кількість багатих розкошує, тоді як “большая часть мира сего в нищете тесть”. Щоб усунути цю невідповідність “Ізборник” 1076 р. закликає багатих і бідних у душі християнської моралі до загальної любові та взаємного всепрощення¹.

Ідея християнської смиренності, прихильності великокняжій владі проповідується Нестором у “Чтении о жизни и погублении... Бориса и Глеба”.

До пам’яток давньоукраїнської (давньоруської) літератури і педагогічної думки належить “Повчання Володимира Мономаха” (1096 р.). У “Повчанні” Мономах піклується про єдність рідної землі, закликає безкорисливо служити Вітчизні. У творі подаються поради і вимоги щодо виховання дітей:

- постійно працювати і не лінуватися;
- мати благородну поведінку;

¹ Толчко П.П. Київська Русь. — К: Абрис, 1996. — С. 317.

- мати чисту душу і худе тіло;
- поважати старших і користися їм;
- вчитися любові, гуманізму, у тому числі й до інших народів, добру;
- уміти вести бесіду, під час якої більше думати, ніж говорити;
- постійно вчитися, міцно запам'ятовувати і повторювати раніш вивчене, одноразово вчитися новому;
- виявляти самостійність у навчанні тощо.

У “Повчанні” Мономах обґрунтовує важливість позитивного прикладу у вихованні молоді. На досвіді власного батька Всеволода Ярославовича та особистому прикладі він закликає молодь до наполегливості та старанності у навчанні, до вірності своїй Батьківщині.

Климент Смолятич у посланні пресвітеру Фомі обстоює “приточний” спосіб пізнання, акцентує увагу на ролі розуму в пізнавальній діяльності людини, подає раціоналістичні ідеї про верховенство розуму над почуттями. К. Смолятич пропонує концепцію некористоловства, засуджує хтивє прагнення людей до влади, багатства. Незвичною для багатьох сучасників Климента Смолятича здавалася його сентенція: “Премудрість — це божество, а храм є людство”¹.

Ця ж ідея має місце у творчості митрополита Никифора, який у “Посланні”, адресованому князеві Володимирі Мономаху, вважає розум не тільки володарем душі, а “царем” почуттів.

У “Молінні” Данила Заточника оспівується мудрість, засуджуються моральні вади тогочасного суспільства. Звертаючись до переяславського князя Ярослава Всеволодовича, автор радить цінувати людей не за багатство, а за розум, прислухатися до розумних порад. Джерелом добра і зла в цьому творі визначаються життєвий досвід і розум людини. Автор вважає, що добро і зло перебувають у діалектичному зв'язку з досвідом: “Зла не видавши, добра не постигнути; не бившися со псом об один моклок, добра не видати; горести дымныя не терпевши, тепла не видати. Злато бо искушається огнем, а человек напастми”².

Добре відомими в школах Київської Русі були проповіді й повчання єпископа Туровського Кирила. У них автор піддає осуду діяння знаті, яка піклується тільки про своє тіло, проповідує християнську смиренність, закликає жити праведно і духовно.

¹ Толочко П.П. Київська Русь. — К.: Абрис, 1996. — С. 318.

² Нарис історії філософії України. — К.: Наук. думка, 1966. — С. 44.

Педагогічні погляди та ідеї, розроблені Нестором, Кирилом Турівським, Климентом Смолятичем, Данилом Заточником, у творах “Слово про закон і благодать” Іларіона, “Повість врем’яних літ”, “Повчання Володимира Мономаха”, “Слово о полку Ігоревім”, “Ізборнику” (1076 р.) та інших стали вершиною європейської гуманістичної педагогіки XI — першої половини XIII ст. Значення цих творів ще недооцінено, і вони потребують до себе більшої уваги.

Здобутки Київської Русі в галузі освіти утверджують закономірність, яка полягає в тому, що тільки державність народу гарантує всебічний розвиток шкільництва, науки, культури. З втратою її народ, за вдалим висловлюванням С.Ф. Русової, перш за все втрачає рідну школу. Такому “народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені злидні й культурна смерть”. Саме це сталося з нашим народом після падіння Київської Русі, коли він на багато століть потрапив у неволю.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть характерні шляхи та етапи формування шкільництва, освіти і педагогічної думки в Київській Україні-Русі.
2. Розкрийте найбільш загальні особливості різних типів навчальних закладів України-Русі.
3. Визначте роль писемних пам’яток праукраїнської цивілізації у розвитку і формуванні системи шкільництва та виховання. Мотивуйте свої судження.

Література для самостійного опрацювання

- Антология педагогической мысли Украинской ССР. — М., 1988.
- Бабишин С.Д. Школа та освіта давньої Русі (IX — I пол. XIII ст.) — К., 1973.
- Любар О.О., Федоренко Д.Т. Історія педагогічної думки і освіти в Україні. — Частина перша: Дохристиянський період. — К., 1993; Частина друга: Княжа доба. — К., 1994.
- Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси. — К., 1991.

Тема 6

ВИХОВАННЯ Й ШКОЛИ УКРАЇНИ В XIV—XV ст.

6.1. Українське шкільництво в XIV—XV ст.

Розпад Київської держави в XIII ст., головню через князівські міжусобиці й руйнівні удари кочової Азії, завдав тяжких втрат українській освіті й культурі. Монголо-татарська навала і панування азійських колонізаторів призвели до занепаду економічного, політичного й культурного життя України.

Часто розвал Київської Русі й плюндрування її культурно-освітніх і шкільницьких здобутків пов'язують тільки зі знищенням Києва ханом Батием у 1240 р. Факт сумний і трагічний для долі українського народу. Однак при цьому варто взяти до уваги ще й те, що чимало спричинилися до занепаду Києва як столиці Української держави, центру вітчизняної культури, освіти й науки, московський правитель Юрій Довгорукий, а згодом його син Андрій Боголюбський, який у 1169 р. напав на Київ і зруйнував його вщент, пограбувавши навіть ікони з київських церков. Отже, зайшлому після них Батиеві не було вже багато чого руйнувати.

Наші предки мужньо відстоювали свою волю у боротьбі проти іноземних колонізаторів. В авангарді її були освічені люди. Український народ своєю звитяжністю зупинив азійські дикі орди, перегородивши їм шлях до Західної Європи. Мужньо відстоюючи Україну, українці разом із цим захистили від навали за-

хідноєвропейські народи, забезпечивши їм спокійне життя для нормального культурного розвитку. Отже у тому, що західноєвропейці досягли належного рівня культури, немала заслуга й українського народу.

Тяжкого лиха зазнала Україна від татаро-монгольського іга. Втрати в галузі українського шкільництва були чималі. Але повного запустіння на освітній ділянці не настало.

Неволя відчутно загальмувала шкільну справу, особливо в Надніпрянській Україні XIV—XV ст., але не зупинила її, бо незламним виявився педагогічний дух українського народу. Міцним був освітній фундамент, закладений шкільництвом і педагогікою Київської Русі. Та й Українська держава відразу не занепадала, хоч Київ було знищено. Вона проіснувала ще потім понад сто років. Осередком її стала Галицько-Волинська держава як спадкоємиця Київської Русі. Сюди перемістився культурно-освітній центр. Відбулося його зближення із західною педагогічною культурою.

Як і в Київській Русі, у Галицько-Волинській державі у великій шані були книга, освіта, школа, люди письменні й мудрі. Приклад у цьому показували правителі держави: князі Ярослав Володимирович, Роман Мстиславович, король Данило Галицький та ін.

За великий розум князя Ярослава прозвали “Осомислом”, тобто таким, що за “вісьмох мислить”. Та й розмовляв він вісьмома мовами: українською, польською, болгарською, грецькою, латинською, німецькою, угорською й арабською. До речі, знання рідної української мови та володіння мовами іноземними з того часу й донині збереглося в Галичині як один із провідних показників оцінки достоїнства освіченої людини. Ідею цю втілено в українському народному афоризмі: “Скільки ти знаєш мов, стільки разів ти людина”.

До Галицько-Волинської держави певний час належала також Підкарпатська Русь (тепер Закарпаття) (від 1280 до 1323 р.), де Мукачівський та Грушевський монастирі були першими поширювачами письменства на Закарпатті, а за Ярослава Осмомисла й на Буковині.

Близьке сусідство із Заходом посилило в українській педагогіці елемент європеїзму.

Про високий рівень освіти, науки й педагогіки у Галицько-Волинській державі свідчить, зокрема, “Галицько-Волинський літопис” — видатна пам’ятка української педагогічної літера-

тури XIV ст., яка зображає найважливіші події в Галицько-Волинській державі. Головне її навчально-виховне покликання — плекання історичної пам'яті поколінь, релігійності, формування палкого патріотизму й відданості рідній Вітчизні. Зміст його перейнятий художньою образністю, драматизмом, народною педагогікою.

З цього приводу як приклад варто назвати вміщену тут дуже цікаву виховну розповідь про "Євшан-зілля". Всі ці знання й почуття, прищеплені тодішньою галицькою педагогікою дітям і молоді, мали велике значення у відстоюванні української національної гідності.

Під шаленими ударами численних татарських орд у 1340 р. Галицько-Волинська держава перестала існувати.

Таким чином, у середині XIV ст. українську державність було втрачено. Галичину захопили поляки. Київщина, Чернігівщина, Переяславщина, Поділля і значна частина Волині потрапили в руки литовців. Власне самостійне державне життя українців обірвалося. Настала литовсько-польська доба в історії української педагогіки.

Литва почала збирати до купи розпорошені українські й білоруські землі вже на початку XIV ст. Внаслідок цього Литовська держава мало не впродовж двох століть була державою й українського народу. В ній мирно й спокійно провадили спільне життя народи литовський, український і білоруський. Оскільки в Литовській державі державною була мова українська й перед вели українська культура, релігія, а правництво втілювало основні положення Руської Правди, то повною мірою її можна називати державою Литовсько-Руською. Тим більше, що й українське шкільництво, освіта й педагогіка, як і українська мова, мали широкий простір для свого розвитку. Українською мовою написано литовські літописи, статuti, князівські розпорядження, угоди, заповіти тощо.

Зовсім іншим, геть несприятливим, було становище української педагогіки під поляками. Польські можновладці відразу пішли в наступ проти всього українського. Вони намагалися насамперед витіснити з життя галицьких українців такі могутні фактори національного виховання юних галичан, як українська мова, рідна школа й національна релігія, з метою їх колонізації. Все це створювало досить напружені в той час стосунки між українцями й поляками.

Педагогічна співпраця українців і литовців у спільній Литовській державі на рівноправній основі виявилась обопільно плідною. Литва XIV—XV ст. ще не мала таких культурних успіхів, як Україна. За українсько-литовської доби литовці охоче прилучалися до передової української культури. Тому в литовську мову увійшло дуже багато українських слів. Це стимулювало педагогічну творчість українців. Приязні стосунки між українцями, литовцями й білорусами, виплекані в Литовсько-Руській державі, збереглися й донині.

Однак ідилія вільного творчого життя українців у галузі української педагогічної культури й шкільництва тривала недовго. Піддавшись тиску Польщі й увійшовши в союз із нею, литовські князі спішно перелаштували своє буття під польський манір і пішли спільно з королями польськими в наступ проти українства.

Литовські й польські правителі не були зацікавлені в розвитку українського шкільництва, а тому мережа рідних шкіл для українських дітей катастрофічно звужувалась. Середніх і вищих шкіл не було зовсім. Натомість кількість польських шкіл невпинно зростала. До речі, така чи подібна ситуація з національною школою в українців надалі в історії української педагогіки трапляється не раз. Це наочно демонструє, що для того, аби український народ міг вільно розвивати рідну національну школу й педагогіку, він мусить мати власну самостійну Українську державу. В умовах бездержавності здійснити це природне прагнення українського народу неможливо. Українські магнати віддавали своїх синів для навчання до Краківського університету та інших польських шкіл. Захоплення польською культурою, історичне безпам'ятство, придушення національної свідомості, презирство до рідної мови й віри, зневага до звичаїв і традицій українського народу — типові сумні наслідки навчання в чужих школах. Разом із цим не варто ігнорувати й нюанс позитивний — входження української молоді у сферу європейської науки й культури.

Тим більше, що вихідці з України здобували вищу освіту не тільки в Краківському, а й у Празькому та інших університетах Європи. При них навіть були спеціальні інтернати для студентів із сусідніх земель.

Багато студентів з України згодом стали видатними вченими, зробивши плідний внесок у розвиток світової науки та куль-

тури, вніши разом із цим свою вагому лепту у світову славу України. Адже тоді в Європі побутував звичай: називаючи ім'я видатної людини, констатувати й назву землі, з якої вона походить. Наприклад, Павло Русин із Кросна, Юрій Котермак із Дрогобича та ін.

У тодішніх європейських університетах було узвичаєно вести облік студентів за іменем та за місцем походження. Наприклад, у списках студентів Краківського університету того часу числилися: “Матвій з Тухлі”, “Симон з Дрогобича”, “Михайло Михайлович із Самбора”, “Іван Григорович із Коломиї”, “Олексій Матвійович зі Львова”, “Іван Петрович із Глухова”, “Дмитро Степанович із Києва”, кілька студентів на прізвище Тичина, у тому числі магістр і ректор Краківської школи “Григорій Тичина з Роксолан”.

Студентів з України в Краківському та інших університетах називали “роксоланами”, “русинами”, “рутенцями”, тобто українцями¹. Це зумовлено тим, що усталених прізвищ в Україні в той час ще не було. Вони з'являються у XIV—XV ст., та й то лише в осіб, які належали до тодішньої суспільної верхівки, — князів, магнатів, власників великих земельних маєтків. Проте основна маса населення України ще довго залишалася без зафіксованих документами прізвищ. Постійні родові прізвища за всіма українцями остаточно утвердились аж наприкінці XVIII — на початку XIX ст.²

У той час, коли деякі українські сини, переважно з найзаможніших верств населення, шукали порятунку від невігластва в чужих школах та університетах, українські міщани й селяни вважали за конче потрібне мати освітні вогнища й оволодівати секретами знань на рідній українській землі. Вони цупко трималися української віри й мови, національної освіти й виховання, бо вбачали в них головну запоруку збереження української нації, та вчили своїх дітей у церковних, монастирських школах чи в мандрівних дяків.

В історії української педагогіки збереглися відомості про діяльність у XIV—XV ст. шкіл у Києві, Львові, на Закарпатті та в інших регіонах України.

¹ *Микитась В.* Давньоукраїнські студенти і професори. — К., 1994. — С. 36—37.

² *Родько Ю.* Довідник українських прізвищ. — К., 1969. — С. 32—34.

Після розорення московськими нападниками й ордами Батия Київ довго лежав у руїнах. Але згодом життя в ньому поступово відроджується. З березня 1396 р. тут деякий час жив митрополит Кіпріан. Незабаром завершено переписування знаменитого Київського Псалтиря — (1397 р.), а згодом — Євангелія (1411 р.).

Можна припустити, що в Києві діяли школи в Києво-Печерському, Михайлівському та інших монастирях, навчання в яких проводили найжджі переписувачі-каліграфісти. А в середині XV ст. до освітньої діяльності активно прилучилися вчені-перекладачі. Таким чином, мережа шкіл значно розширилася.

Освітні осередки діяли також у Львові. Зокрема в XV ст. тут набула досить широкої популярності серед міщан школа при Богоявленській церкві, а також при шпиталі біля костьолу Святого Духа. В них велика увага приділялася вивченню офіційної тоді латинської мови. Польсько-католицька експансія зумовила появу католицьких шкіл.

Найвні відомості, правда, надто скупі й фрагментарні, про діяльність шкіл на Закарпатті, зокрема у Грушівському монастирі, де в XVI ст. виготовляли рукописні букварі, та в Ужгороді.

Звичайно, школи діяли й на інших теренах України. В основному це були школи початкові, що давали дітям навички читання й письма церковнослов'янською мовою, елементи арифметики й співу. На посадах учителів у них працювали дяки, паламарі, правники. Шкільних педагогів тоді називали “бакалярами” чи “дидаскалами”. Утримували їх парафія, батьки учнів.

В українському шкільництві XIV—XV ст. знайшли своє продовження педагогічні традиції Київської Русі-України. Як і в попередні періоди історії, свою почесну виховну місію несли усна народна творчість, національні традиції, давня українська література. Весь цей процес відбувався на власній українській національній основі з поглибленням європейських зв'язків.

В Україні XIV—XV ст., як і колись, панувала особлива пошана до школи, освіти, книги, вчителя. “Шануй учителя, як родителя”, — закликала народна мудрість. Авторитет учителя не смів ніхто принижувати. Було табу на лихі слова про вчителя. Особлива пошана й любов до шкільних педагогів виражалися ще й у тому, що під час занять учитель сидів, а учні зобов'язані були слухати його пояснення стоячи. Велику роль у духовно-етичному вихованні учнів, поруч із батьками й учителями, відігравали

духовні особи, церква. Серед масових виховних чинників виділялася педагогіка народного календаря. Навчальний рік традиційно щоразу розпочинався 1 грудня, після збирання врожаю і завершення всіх сільськогосподарських робіт та припинення випасання худоби, оскільки діти шкільного віку найчастіше були пастухами. Цей день урочисто відзначали родина, церква, школа, діти, батьки, учителі. Тим більше, що цей день припадав на свято пророка Наума — покровителя знань (“Казав Наум — клади на ум”). Батько раненько будив сина до школи, промовляючи: “Вставай, сину, та йди до школи. Сьогодні Наума: хай тобі наука на ум піде!” А далі пояснював: “Наум був людиною розумною. Дай, Боже, щоб і ти в мене розумний був”.

Мати підносила маленькому школярикові, який ішов перший раз у перший клас, його зав’язану пуповину, що зберігалась у таємному місці, найчастіше десь за іконою, пропонуючи йому розв’язати. Розв’яже швидко і спритно — кмітливий, буде легко вчитись. Заплутається — засвоєння знань буде йти тугувато. Звичайно, що в разі утруднення, дитині старалися допомогти, щоб вселити їй оптимізм і віру в успішне учення.

Відіславши сина, до школи, батько йшов до церкви і ставив свічку перед образом пророка Наума, примовляючи: “Святому на пошану, а моєму синові на розум”.

“У день святого Наума добре починати вчити дітей: наука на ум піде”, — казали в народі.

Вступ дитини до школи вважався її другим народженням. Перший день кожного навчального року починався зі служби Божої в церкві, з присутністю учнів та вчителів школи. Кожен навчальний день починався і завершувався спільною молитвою. Перед уроками — “Отче наш”, а при завершенні занять — “Богородице, Діво”.

Першим підручником для оволодіння грамотою звичайно був буквар. На жаль, жоден із цих букварів до нас не дійшов. Про нього згадується в листі новгородського архієпископа Геннадія до московського митрополита Симона. У цьому листі є згадка також про “азбуку-границю” та про вправи на титулові слова в цій азбуці.

Назва “азбука-границя” від вірша, кожний рядок якого починається з літери в абетковому порядку. Причому на “границю”, тобто на край кожного рядка цього вірша, виносилася ще окремо його перша літера. Наприклад:

А. Аз словомъ симъ молюся Богу:

Б. Боже всея твари зижителю

В. Видимья ѿ невидимья...

Метод навчання читання у XIV ст. був літероскладальний, що полягав у вивченні всіх комбінацій складів із двох, трьох і більше літер: буки — аз-ба, вѣди — аз-ва і т. д. За букварем ішов часослов¹ як перша читанка, а за ним Псалтир². Перехід від букваря до часослова, від часослова до Псалтиря був справжнім шкільним і родинним святом для вчителів, учнів та батьків. Учитель одержував від батьків горщик каші й гривну, а учень — п'ятака або гривну як гостинець від батьків. Дальше святковий церемоніал відбувався так: учень приносив горщик каші з грішми зверху й ставив на стіл. Учитель, взявши гроші, разом з учнями брався до каші. Спорожнивши горщик, учні йшли на майданчик біля школи, ставили горщик на землю та шпурляли в нього кілками, поки не розтрусували його на череп'я. Далі відбувалися веселі ігри та забави.

Наприкінці XV ст. в історії української педагогіки сталася знаменна подія. З'явилася перша надрукована кирилицею слов'янська книжка, якою був "Часословець", виданий Швайпольтом Фіолем у Кракові (1491 р.). Мова "Часословця" має багато прикмет живої української мови. Варто пам'ятати, що, заснувавши друкарню у Кракові, тодішній столиці Польщі, цей видавець протягом 1483—1491 р. випустив у світ ще низку слов'янських богослужбових книжок, зокрема "Тріод постную", "Тріод цвітную", "Осьмогласник" та ін., розрахованих для широкого розповсюдження серед населення України, Білорусії й Молдавії. Певно, він одержував і матеріальну підтримку українського магнатства, яке мало в той час найтісніші зв'язки з Краковом.

Активну участь у роботі друкарні Швайпольта Фіоля над виданням кириличним шрифтом перших книг слов'янською мовою брав Павло Русин. Видатний український педагог вважав створення й розповсюдження цих книг найбільшою перемогою у відродженні освіти в Україні.

¹ *Часослов* — богослужбова книга з текстами релігійних пісень та молитов, призначених для щоденних церковних відправ (у давнину правив за читанку при навчанні грамоти).

² *Псалтир* — одна з біблійних книг, що складається зі 150 псалмів, тобто хвалебних релігійних пісень; книга псалмів.

6.2. Визначні діячі української національної педагогіки епохи Відродження Павло Русин і Юрій Дрогобич

Педагогічна думка України XV ст., відомого в історії як доба Відродження, найкраще представлена творчістю і діяльністю Павла Русина (бл. 1470 — бл. 1517) та Юрія Дрогобича (рік нар. невід. — 1494). Їхня творчість пронизана ідеями гуманізму й італійського Відродження та свідчить про відсутність ізоляції України від Західного світу.

Твори цих велетів освітянської праці характеризуються глибоким почуттям патріотизму, відбивають культурні та просвітницькі традиції Київської України-Русі. Вони називали себе русинами і за допомогою латинської мови славили Батьківщину, народ, вказували на своє національне походження.

Павло Русин і Юрій Дрогобич поклали початок пропаганді педагогічної думки українського народу. Відомо, що Павло Русин народився на Лемківщині, у м. Кросно (тепер Польща), закінчив Грейфсвальдський університет у Німеччині. У подальшому його життя (педагогічна і видавнича діяльність) пов'язані з Краківським університетом. На 36-му році життя (1506 р.) йому присвоєно вчений ступінь магістра.

Павло Русин працював бакалавром вільних мистецтв, викладав римську літературу, деякий час учителював навіть в Угорщині. Тож педагогічні погляди П. Русина природно ретрансльовані в його поетичних творах, написаних латинською мовою.

У 1491 р. у Кракові П. Русин включається до роботи в друкарні Швайпольта Фіоля з видання кирилицею перших книг рідною мовою. Серед них “Часословець для навчання дітей грамоті”.

У поетичних творах зі збірки “Пісні Павла Русина із Кросна” він розкриває власні педагогічні погляди та виховні ідеї тогочасного суспільства. У вірші “Похвала Валерію Максиму” вчений-педагог розкриває гуманістичні погляди на виховання, формування позитивних якостей особистості. На перше місце у моральному вихованні він ставить чесність, яку вважає найвищим скарбом серед якостей людини.

П. Русин закликає молодь служити святій честі, найбільше її цінувати. Честь і чесність Русин розглядає в єдності поряд з добропорядністю і щастям. Він вважає, що ці риси поведінки не даються з народження, а набуваються незмірною працею, вихованням і шляхом навчання. Український педагог бажає молоді

розвивати розум, який має бути гнучким і свіжим, душу свою чистою, не ріднитися з блудом тощо.

Павло Русин високо цінує освіченість, джерелом якої є книга. У вірші “До Книжечки” він називає книгу солодкою, від золота ясного яснішою, від усіх скарбів дорожчою. До книги Русин звертається як до живої істоти: “Іди, моя книго... Іди в дорогі землі, в краї блаженні”, “з книгою повертається день прекрасний”.

У вірші “Похвала поезії” П. Русин високо цінує поетичне слово, називаючи його світлим даром богів, “славить пісня не тільки прекрасні подвиги мужів, але й у приклад ставить їхнє життя і богів почитає...” (“До поета серцем горнись”).

У ряді творів П. Русин пише, що тільки та наука, що продовжує античні традиції, містить у собі “світлий образ правди святої”. У викладацькій роботі він пропагує ідеї античності та епохи Відродження, які через учнів поширювалися в Україні.

Павло Русин бачив зібрання давньоукраїнських книг — безцінної скарбниці народної мудрості давноминулих епох. Як же жалкує педагог-мислитель з того, що такі зібрання-бібліотеки знищені не стихійним лихом, а людьми, що несли лихо рідній Україні.

“У самому Кракові коронному, — писав Павло Русин, — і в костьолах римських повно того — книг словенських (українських. — Авт.) великими склепами знайдеш замкненими, яких вони і в світ не випускають; також є і у Львові у монахів домініканців склеп великий книг наших словенських (українських) учительських, до купи знесених за бажанням і наполяганням панства...”¹

Павло Русин усіляко сприяв виданню українських книг на Батьківщині й за кордоном, вважаючи це святою справою у розвитку системи освіти й виховання молоді, піднесенню рівня духовності народу.

Оригінальною є поезія Павла Русина “Промовляє книга, яку добуто із сховища і якій повернено давній блиск”, в якій є й такі рядки:

*Блиском чим Павло мене знов осяв,
Він мене й заділив, той, кого Русином
Весь тямущий гурт залюбки йменує,
Словом солодким².*

¹ Антология педагогической мысли УССР. — М., 1988. — С. 569.

² Українська література XIV—XVI ст. / Упор. і примітки В. П. Колосової, В. Д. Литвинова, В. Л. Микитася та ін. — К., 1988. — С. 450—451.

Очевидно, педагог включає до художнього твору власне ім'я ("Русином весь тямущий гурт залюбки йменує..."). Тож із повною впевненістю можна заявити, що Русин — це справжнє прізвище вчителя, поета і культурного діяча Павла з Кросна лемківського, а не набуте ім'я за належністю до певної місцевості чи людності.

Самобутнім і надзвичайно талановитим та працьовитим діячем українського Відродження був учитель і вчений, поет і громадський та культурний діяч Юрій Котермак, який увійшов в історію під ім'ям Юрій Дрогобич. Це приbrane ім'я походить від місця народження — Дрогобича на Прикарпатті. Він здобув початкову освіту в приходській школі у дяка Євтимія, середню освіту — у Дрогобичі і Львові у кафедральній школі, потім вчився у Краківському та Болонському університетах — гуманістичних центрах тогочасної Європи. У 1478 і 1480—1482 рр. Ю. Котермак викладав астрономію і медицину, був ректором у Болонському і Краківському університетах.

Юрій Дрогобич

Його учнями стали дослідник Сонячної системи Микола Коперник, німецькі поети Конрад Цельтис, Рудольф Борсдорф. Юрій Дрогобич першим з українських вчених одержав учені ступені доктора медицини і доктора філософії. Ю. Дрогобич викладав математику, астрономію, медицину, прекрасно володів рідною українською, кількома слов'янськими, латинською, німецькою та іншими мовами.

Ю. Дрогобич відводив знанням провідну роль у розвитку людини. У вірші "До благочестя" він повчає юне покоління:

*Святої ж науки себе научайте,
Тую же і чадам надавайте.*

Високо цінував Ю. Дрогобич друковане слово у вихованні молоді і важливість науки для народу, яка має прогнозувати майбутнє, допомагати людям попереджати події. "Я же свої книги в світ випускаю з єдиним бажанням: роду людському аби тільки корисні були"¹, — писав вчений.

¹ Дрогобич Ю. Вступ до книги "Прогностична оцінка 1483 року" // Українська література XIV—XVI ст. — К., 1988. — С. 444.

У 1483 р. вийшла друкована праця “Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету” (Рим, друкарня Зільберга). Це перша друкована праця українця.

Як уже зазначалося, у 1491 р. Швайпольт Фіоль надрукував кирилицею першу українську книжку “Часословець”, яка широко використовувалася при навчанні дітей. Як правило, “Часословцю” передував буквар, опанувавши який літероскладальним методом навчання, діти вчилися за ним читати тексти релігійних пісень та молитов. Швайпольт заснував друкарню у Кракові, обнародував, крім “Часословця”, кілька богослужбових книг, частина з яких використовувалася і в шкільній справі. Цим він значною мірою сприяв поширенню книги в Україні, був предтечею вітчизняного книгодрукування.

Життя і творчість Павла Русина і Юрія Дрогобича переконують у тому, що українські землі у XV і XVI ст. мали тісні зв'язки з країнами Європи. Отже, освітній процес в Україні не був ізольованим, він був складовою загальноєвропейського шкільництва, багато в чому випереджаючи аналогічні явища в сусідніх країнах того часу.

Контрольні запитання і завдання

1. *Стисло схарактеризуйте становище української школи й освіти в умовах розпаду Київської Русі.*
2. *Хто такі Павло Русин, Юрій Дрогобич, Швайпольт Фіоль?*
3. *Який вплив мала українська педагогічна культура на литовську?*
4. *Що ви знаєте про українську школу й педагогіку XIV—XV ст.?*
5. *Назвіть наявні відомості про шкільництво свого краю, рідного села чи міста.*

Література для самостійного опрацювання

- Дорошенко Д. Нарис історії України. — К., 1991. — С. 84—146.
- Жарський Е. Історія виховання // Мандрівець. — 1994. — № 1. — С. 3—4.
- Любар О.О., Федоренко Д.Т. Історія педагогічної думки і освіти в Україні. — Частина третя: У неволі. — К., 1996. — 104 с.
- Семчишин М. Тисяча років української культури. — К., 1993. — Розд. VIII. — С. 68—78.
- Сірополко С. Історія освіти на Україні. — К., 1991. — Розд. III. — С. 17—22.